

можливе відродження і розквіт української нації. Проте саме постання з руїн соборного Дому після всіх воєн і революцій ще не означає завершення страждань народу, як показав Франко у поемі «Мойсей» (бо цей етап може стати початком інакших проблем, інших страждань). Однак альтернативи тут немає, у чому й переконує натхненне Батьківщиною державницьке слово українських корифеїв і самі поетичні тексти – оформлювачі гідної свідомості вільної нації.

Подальші перспективи дослідження проблеми пов'язуємо з монографічним вивченням індивідуальних внесків письменників-класиків в олітературнення ідеалу Самостійної і Соборної української Держави, демократичної і правової; естетичної рецепції цього ідеалу у різні епохи, у розмаїтих жанрах і стилях епіки, лірики, драми й мішаних жанрів, а також у синтетичних студіях літературних філософії, ейдології і художнього праксису поезії як ідейного оформлювача нації.

Джерела та література

1. Ливицька-Холодна Н. Юрій Липа, якого я знала // Апостол новітнього українства. – Нью-Йорк, 1959.
2. Франко І. Встане славна мати Україна / Упор., вст. ст. Ф. П. Погребенника. – К., 1996.

УДК 94:351. 74 (470+571) (092)

Ігор Коляда

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА І. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН

Здійснена спроба проаналізувати творчі взаємини провідних діячів Української національної революції 1917-1921 рр. з письменником І. Нечуєм-Левицьким з нових методологічних підходів сучасної української біографістики; висвітлено основні аспекти творчих взаємин М.С. Грушевського та Івана Семеновича, виділивши особливості різних періодів стосунків митців; розкрито роль І. Левицького у процесі формування творчої особистості М. Грушевського, значення їхньої діяльності в українському національному відродженні другої пол. XIX – поч. XX ст.; розглянуто взаємини І. Нечуя-Левицького та С. Єфремова, який залишив суперечливі оцінки особистості митця; з'ясовано вплив Івана Семеновича на молодше покоління української національно свідомої інтелігенції, яка стала рушійною силою Української революції.

Ключові слова: інтелігенція, біографістика, національне відродження, белетристика, епістолярій, Українська революція.

An attempt was made to analyze the creative relations between the leading figures of the Ukrainian National Revolution of 1917-1921 with the writer I. Nechui-Levytsky on the basis of new methodological approaches of modern

Ukrainian biography. The main aspects of creative relations between Mikhail Sergeevich and Ivan Semenovich are highlighted, singling out the peculiarities of different periods of artist relations. The role of I. Levytsky in the process of forming the creative personality of M. Hrushevsky is revealed, the significance of their activity in the Ukrainian national revival of the second half of XIX - beginnings. XX century. The relationship between I. Necchui-Levytsky and S. Yefremov, which left controversial estimates of the artist's image, was considered. The influence of Ivan Semenovich on the younger generation of Ukrainian national conscious intellectuals, which became the driving force of the Ukrainian revolution, was discovered.

Key words: *intelligentsia, biography, national revival, fiction, epistolary, Ukrainian revolution.*

У 2017 р. виповнюється 100 років з початку Української революції, яка започатковує процес розбудови модерної Української державності, продемонструвавши волю українців до незалежності та розбудови демократичного суспільства. Хоча внаслідок тривалої і кривавої війни із зовнішніми агресорами українцям не вдалося у 1917-1921 рр. зберегти державну незалежність. Але ця боротьба стала прикладом для наступних поколінь борців за незалежність, що і стало передумовами проголошення у 1991 р. незалежності України. У цьому контексті актуальним є дослідження та висвітлення творчих взаємин провідних діячів Української революції 1917-1921 рр. зі старшим поколінням національно свідомої інтелігенції доби українського національного відродження, які своєю громадсько-політичною й національно-культурною діяльністю сформувавши засади національної ідеї. Одним із таких видатних націокультурних діячів був І. Нечуй-Левицький.

Мета нашого дослідження полягає у спробі з нових методологічних підходів, в контексті біографістики та просопографії дослідити історію взаємин та ідейні впливи І. Нечуя-Левицького на діячів Української революції.

Проблеми творчих взаємин І. Нечуя-Левицького з провідниками Української революції висвітлено у дослідженнях: Бурлаки Г. [1], Мандрики М. [12], Панчик Н. [16], Янкової Н. [18].

Наукова новизна нашого дослідження полягає у спробі висвітлення історії суперечливих взаємин та ідейних впливів І. Нечуя-Левицького та провідників Української революції 1917-1921 рр.

Михайло Грушевський – видатний український державний та громадсько-політичний діяч, голова Центральної Ради Української Народної Республіки, першої у ХХ ст. незалежної Української держави, історик. Саме Іван Семенович Нечуй-Левицький відіграв неабияку роль у становленні та формуванні літературного таланту майбутнього видатного історика України, з яким письменник продовжував підтримувати творчі зв'язки та літературну полеміку навіть на схилі своїх літ.

У роки навчання в Тифліській гімназії М. Грушевський, ознайомившись із доступними на далекому Кавказі зразками української літератури, вирішив здійснити пробу пера: «... спровадивши собі з Київа кілька книжок, які можна було купити на тодішнім безконечно убогим Київським ринку, з «Кіевскою Стариною» в руках, – котру сюрпризом виписав для мене батько (ніяких українських видань в місцевих бібліотеках, розуміється, не було), – я постарався використати вакації 1884 р., щоб вправитися в українську літературну роботу, або, краще сказати, – в процес українського писання» [4, с. 5]. Як результат у 1884-1886 рр. у віці 17-19 років М. Грушевський написав цілу низку поетичних і прозових творів, зокрема, «Німий свідок» (1884 р.), «Чужі й свої» (1884 р.), «Унтер-офіцер Трохим Скавучак» (1885 р.), «Бех-аль-Джугур» (1885 р.), «Св. Петро у тюрмі» (1885 р.), «Бідна дівчина» (1885 р.). Діяльна натура юнака відчувала гостру потребу мудрої поради, оцінки, підтримки старшого, досвідченого у літературних справах. Саме І. Нечуй-Левицький у 1870-80-х рр. був одним з найяскравіших митців української літератури. Як згодом, через сорок років, у своїх «Споминах» М. Грушевський зазначав: «Він став на сей час не тільки моїм найулюбленішим письменником, але й ідеологічним провідником і учителем, і згодом я, власне, до нього удався як до свого літературного восприїмника» [4, с. 124].

У передмові «Як я був колись белетристом?» до збірки «Під зорями» (1928 р.) М. Грушевський пригадав обставини написання листа до І. Нечуя-Левицького: «...я рішився післати їх на перегляд, відзив і вжиток І.С. Нечуя-Левицького, з котрим я списався, прочитавши в тих же начерках Петрова («Очерки истории украинской литературы XIX столетия» (1884 р.)), що він займає посаду учителя в Кишиневській гімназії. В тодішній літературній генерації се була найбільш визначна і для мене приступна фігура, і я рішивсь віддатися під її патронат. Побоюючись провалу, я підписав першого листа якимсь криптонімом і просив відписати на ім'я одного з своїх товаришів. І яка ж то була радість для мене, коли тижнів через два сей мій товариш подав мені грубенького листа, акуратно надписаного округлим, розлізлим письмом вічно хорого письменника, і запечатаного для більшої дискреції великою червоною печаткою» [4, с. 6].

Перший свій лист до І. Нечуя-Левицького, як свідчать архівні документи, М. Грушевський підписав ім'ям адресата – Йосип Рогалевич. Відповідь письменника, адресована на це ім'я, вперше була опублікована в журналі «Україна» (1967, № 2, с. 24) як «лист І. Нечуя-Левицького до вчителя 1-ї Тифліської гімназії Йосипа Рогалевича» [16]. Адресат вказаний, очевидно, на тій підставі, що разом з листом зберігся й конверт з тією ж датою на поштовому штемпелі (25 вересня ст.ст. 1884 р.), заадресований на це ім'я, щоправда, без вказівки, що це вчитель. М. Грушевський, звертаючись вперше листом до відомого письменника, не назвав свого справжнього імені, а для відповіді подав адресу гімназійного товариша [10, с. 239]. Лише у другому з відомих листів до І. Нечуя-Левицького він написав своє справжнє

прізвище: «пошліть до друку під псевдонімом Михайла Заволоки (правдиве моє прізвисько Грушевський), щоб потім не одпльовуватись од своїх творів» [10, с. 29-30].

Сучасна українська дослідниця Н. Янкова, посилаючись на «Спомини» М. Грушевського, вказує прізвище товариша, під яким крився Михайло Сергійович, що «не рішався виставити своє ім'я попросив позволення одного з товаришів, здається, Снисаревського, скористатися з його імені й адреси просити» [18, с. 128].

У вересні 1884 р. вчитель Кишинівської гімназії, відомий на той час український письменник І. Нечуй-Левицький отримав листа від невідомого адресата із далекого Тифлісу. Автор листа розповідав, що сам він родом з України, є його земляком, навчається в Тифліській гімназії: «Ніяково мені не знаючи, навіть не бачивши Вашої мосці зроду, до Вас з проханням своїм приступати. Але сподіваюся, що прочитавши лист мій, не розгніваєтесь, не поглузуєте з мене і з мого прохання. Я школяр – гімназист тифліський. Батько мій і мати обидва з тогочасної України, навіть земляки Ваші – з Київщини. Сам я мало був на Вкраїні, але, яко мога, я зміг не поневіритись на чужині, але zostатися щирим і сутим українцем. Виписував з Києва книжки українські, пересвідчивсь у письменству, географії й історії українськи[x], як міг це зробити з[а] дві тисячі верстов од Києва. Щиро кохати став я отчизну свою Україну, страх бажав я допомогти як-небудь у сю недобру для неї добу...» [5, с. 28],— розпочинає він листа і далі повідує про свої проби пера, просить письменника оцінити перші його художні твори, а якщо вони вартісні, то й опублікувати їх. М. Грушевський також відзначає великий вплив творчості Івана Семеновича на формування його як українського прозаїка: «незадовольнившись віршами, почав я писати оповідання мовою українською, до цього мене найбільше напутили, Ваші «Хмари», добродію» [10, с.28]. Далі автор-початківець продовжує: «Ще раз скажу, ніяково мені турбувати мосць Вашу, але пам'ятаючи, що славетні письменці — пан Тарас, Куліш, Пушкін, Жуковський ніколи не зневажали прохань молодих, іноді й зовсім не кебетних, сподіваюся, що й Ви, яко письменець наш український, звернете увагу на прохання молодого українця» [10, с. 28]. Гімназист закінчує свій лист проханням: «На відповідь докладаю дві марки, щоб написали, Ви, письмом заказним, щоб не пропало даром часом дорогою» [10, с. 29].

Варто звернути увагу на датування листів адресатів, перший з них датовано М. Грушевським «14 жовтня» 1884 р., а відповідь І. Нечуя-Левицького «25 сентября» того ж року. В томі І «Листування М. Грушевського» (К., 1997 р.) зазначається, що за словником «Словарь української мови» Б. Грінченка у ХІХ ст. назва «вересень» в українській мові функціонувала паралельно зі словом «жовтень» або «сентябрь», причому друга назва була більш поширена.

Таким чином, останні місяці року в ужитку пересічних українців наприкінці ХІХ ст. були: серпень, жовтень (у нашому календарі вересень),

листопад (у нашому календарі жовтень), грудень (у нашому календарі листопад), студень (у нашому календарі грудень) [10, с. 239].

З відповіддю молодому літератору-початківцю «славетний письменець» не забарився. У листі від 25 вересня 1884 р. І. Нечуй-Левицький щиро підтримує літературне завзяття юнака: «Ви пишете, що Вам «ніяково» обертатись до мене з листом як до незнакомого чоловіка... Нехай не буде Вам ніяково, земляче! Пишіть до мене, будьте ласкаві, коли Вам треба буде, бо це не Ви перший обертаетесь до мене з причини літературного діла. Я тішуся, що нова українська література не є «глас вопиющего в пустыне». Вам і розум сказав і інстинкт підказав, на яку літературну дорогу стати, щоб послужити своєму краєві і своєму народові... бо жатва многа, а діячів на нашій ниві все-таки мало і на Україні і в Галичині. У Вас є талант; це Вам кожний скаже, хто прочитає Ваші проби. Та й лист, Ваш написаний дуже добрим, чистим, легким українським язиком, що мене навіть дуже вдивило. З Вас вийде і белетрист добрий. Це вже я чую духом...» [9, с. 295]. Разом з тим, знаний майстер слова дає і цінні поради юному початківцю: «Тепер Ви далеко од України, але хто зна, де Вам, прийдеться пробувати, вийшовши в життя. Може, доля знов поверне Вас в рідний народ. Тоді Ви будете наглядати життя народу й описувати свій народ і свій край; а поки що придивляйтесь до життя за Кавказом, пишіть про життя народу або грузинського, або армянського, пишіть по-українській, і... це все буде інтересно» [9, с. 295].

Після прочитання поезій гімназиста М. Грушевського, письменник відзначав: «Вірші Ваші слабші од прози. В їх нема скрізь розміру; вони схожі на білі вірші або нагадують вольний розмір народних дум з часів козаччини. Але це нічого. З цього не виходить, щоб Ви занехаяли писання віршів. Ви ще молоді, а молода сила гнучка: і випростається і вигнеться. Не кидайте писати вірші, виробляйте форму, держачись народної пісні» [9, с. 296-297].

З приводу свого першого літературного успіху М. Грушевський згадував: «Сорок літ тому в фельстонах львівського «Діла» за 1885 рік (ч. 66–68) було надруковане моє оповідання «Бех-аль-Джугур»... Номери газети з сим оповіданням одержав я кілька років пізніше... але мені досить було, що мої перші оповідання, післані... на руки Ів. Сем. Нечуя-Левицького, були передані ним до Львова для надрукування, значить були признані вартими друку» [4, с. 5].

У листі від 28 травня 1885 р. український письменник загалом схвально оцінив твір, висловлюючи зауваження лише з приводу визначення жанру: ««Бех-аль-Джугур», правда, має в собі ідею і дуже правдиву, але це не фантазія, бо в оповідання нема фантастичного елемента. Треба було напустити туди з півкопи чортів, з пару відьом або там якого незвичайного страхіття, як звичайно буває в казках. Це оповідання схоже на кореспонденцію. Конечне, це все мені так здається, а редакція може глянути інакше» [11, с. 33]. У відповіді від 8 червня ст. ст. 1885 р. М. Грушевський не втрачає надії на публікацію: «...проте ж на «Бех» сподівався, «яко на мур

мурований [10, с. 39]. Аж лист І. Нечуя-Левицького від 5 (17) серпня 1885 р. приніс нарешті М. Грушевському бажану новину: «Ваш «Джугур» вже надрукований в фельєтоні «Діла». Я його прочитав двічі, так він мені сподобався, хоч в йому і нема казкового фантастичного елемента... В Галичині Вас зараз примітили, сказали, що з'явився правдивий талант...» [10, с. 34].

Як відмічає сучасна дослідниця Г. Бурлака, М. Грушевський, дякуючи І. Нечую-Левицькому, що він «яко письменець наш український» не тільки звернув увагу на прохання молодого українця, а дієво підтримав його, свою повість «Свої і чужі» (1885 р.), надруковану (з допомогою І. Нечуя) в журналі «Зоря», присвятив своєму літературному наставнику – І.С. Левицькому, попросивши у свого «патрона» [1, с. 254] в листі від 14 травня 1885 р. на це попередню згоду: «Як безпечно ж друкувати, просив би я мосць Вашу – дозвольте Вам, яко добродію моему і учителю в письменстві українському, посвятить цю повість; й як ласка Ваша, підпишіть на повісті – Ів. Сем. Левицькому» [10, с. 36-39].

У 1885 р. український письменник допоміг М. Грушевському надрукувати ще одну белетристичну пробу пера молодого прозаїка: «Невеличке оповідання пошліть по цьому адресові: В Херсон, Его високо-бл[агородию] Дмитрию Васильевичу Марковичу. Улица Дворянская, № 11-й. Він видає збірник «Степ» і помістить його в збірникові. Напишіть ще йому, що як не помістить (може вже пізно), то нехай пришле або мені, або в Львів» [13, с. 304]. З цього приводу М. Грушевський пригадував: «Іван Семенович написав, що в Херсоні ладиться літературний збірник, і дав мені адресу пок[і]йного] Дмитра Васильовича Марковича, що, служачи тоді в Херсоні, був один з ініціаторів збірника (чи головним-таки зачинителем сього діла), щоб я післав йому щось до друку. Я післав йому оповідання «Бідна дівчина», написане літом того ж таки 1885 року, і Маркович вскорості повідомив мене, що оповідання се прийнято до збірника «Степ», і пішло вже до цензури. Такий успіх піддав мені гадку, що белетристика – се моє покликання: та сфера, в котрій я можу послужити національному українському життю. Мені здавалось, що я знайшов себе як письменник, і моя дорога стелиться передомною ясно і виразисто» [4, с. 9] – пригадував згодом у своїх спогадах Михайло Сергійович.

Оповідання «Бідна дівчина» Михайла Сергійовича отримало схвальні відгуки, що надало впевненості літератору-початківцю: «Листування з Дм[итром] Вас[ильовичем] Марковичем не дало вже мені такого вдоволення, як листи Ів[ана] Сем[еновича] Нечуя, – в них не було такого сердечного елею, що в автора «Хмар». Але нічого! Моє оповідання було прихильно оцінено, прийнято, і вже я відчував себе настільки твердо на своїх літературних ногах, що навіть міг згори собі брати які-небудь дрібні колючки» [4, с. 10].

На 19 році життя юнак був цілковито відданий літературі. «Се був великий момент у моїм життю. Письменство літературна праця вважалися

мені найкращим уділом на землі, а об гостре національне почуття і культ громадського обов'язку, прищеплений батьками, в сумі зробили для мене свого роду завдання життя – вести роботу на ниві українського письменства, в інтересах українського життя», - згадував згодом Михайло Сергійович [4, с. 6].

Творчі взаємини майбутнього історика М. Грушевського зі знаним письменником І. Нечуєм на деякий час припинилися, оскільки студент університету Св. Володимира у Києві повністю присвятив свій час навчанню: «Довгий час я навіть не читав белетристики, не тільки що не писав. Пізніше дозволив собі дещо – але не друкував нічого. З писань моїх університетських я потім надрукував оповідання «Неробочий Іван Кривий» [4, с. 11].

Так, ще у студентські роки юності Михайло усвідомлює своє прагнення до служіння українському народові. Він був особистістю, що прагнула до величі. Він рано усвідомив, що провідництво і будівництво самостійної Української держави передбачають велику посвяту [17, с. 265]. Така посвята вимагає відречення від особистого щастя, усамітнення, аскетичної самодисципліни. «Я в душі був революціонером, рішився йти пробоем проти усіх заборон і обмежень українського слова і життя, знав, що працюватиму не в російських університетських рамцях, а за кордоном, ніяких російських відзнак і лаврів не потребує, але свідомо нагинав себе до всякої всячини – тим більше, коли вона була для мене прикра, противна» [4, с. 17].

«З початком 1891 р. проф. Антонович вернувшись з подорожі в Галичину, оповів мені про плян катедри української історії на львівському університеті: сю катедру пропонувано проф. Антоновичу, але він не хотів брати на старі плечі сього тягару й рекомендував мене» [6, с. 200] – пригадував вчений обставини свого призначення на посаду професора Львівського університету.

Відновлюється також і співпраця та листування з І. Левицьким, але як зазначає сучасна дослідниця Г. Бурлака «тональність діалогу дещо змінилася. Тепер вже М. Грушевський клопотався про публікацію творів І. Нечуя» [1, с. 256]. Але у ці ж роки виникають перші непорозуміння у взаєминах М. Грушевського та І. Нечуя-Левицького. Так, 1897 р., як відмічає сучасна дослідниця Г. Бурлака «М. Грушевський, укладаючи зміст першого числа «ЛНВ», мав намір видрукувати у ньому твір І. Нечуя «Старі гультяї». Головним аргументом було бажання уміщувати у журналі твори наддніпрянців і галичан на паритетних засадах, тим більше поява серед авторів прізвища іменитого письменника повинна була сприяти популярності видання, маніфестувати його високий естетичний рівень. Пильніше розглянувши твори, запропоновані до першого числа «ЛНВ», О. Маковей (був співредактором), так би мовити, «спіткнувся» на «Старих гультяях», відчувши, за його власним зізнанням, що ні стиль, ні предмет оповіді, ні естетичний рівень твору не відповідає тому рівневі, який хотіли утверджувати ініціатори цього нового видання, задуманого як європейське культурологічне ревю. Повість І. Нечуя-Левицького було відхилено,

натомість до першої книжки «ЛНВ» увійшов твір О. Кобилянської «Valse mélancolique» («Меланхолійний вальс») [1, с. 256-257]. Незважаючи на це в подальшому співпраця між М. Грушевським і І. Нечуєм-Левицьким продовжувалась. Так, у листі від 19 лютого 1898 р. І. Нечуй просить М. Грушевського, зачекати з друкуванням збірника на честь І. Франка, бо він запізнюється з оповіданням для нього. Михайло Сергійович зважив на це прохання. І оповідання І. Нечуя-Левицького «Живцем поховані» було вміщено у збірнику «Привіт Івану Франку...», присвяченому 25-річчю творчості письменника, що вийшов у Львові 1898 р. [12, с. 9]. Сучасний український дослідник М. Мандрика, аналізуючи епістолярій митців звертає увагу на те, що стосунки між двома діячами українського руху продовжувались, набувши вже характеру не особистого, а більш ділового. У листах до професора М. Грушевського І. Нечуй часто дякує йому за сприяння в публікації у галицьких виданнях його художніх творів. Так, він просить Михайла Сергійовича допомогти опублікувати в «Ділі» повісті «Князь Ярема Вишневецький», «Поміж ворогами», «Гетьман Іван Виговський», «Хмари» та ін.. А в листі від 14 березня 1906 р. звернувся з проханням: «Спілка Череповського має на думці видати «Історію України», цебто мої брошури з історії України, починаючи з «Перших київських князів» і т. д. Будьте ласкаві, пришліть мені мого «Українського гетьмана Богдана Хмельницького» й другу брошурку «Гетьман Юрій Хмельницький та Іван Виговський», видану окроми. Ще колись давно я послав в Галичину рукопись «Велика Руїна» — це про гетьманів аж до Мазепи. Довго її не видавали, але оце років зо два назад десь ця «Руїна» була надрукована в ваших газетах. Цей рукопис тепер піде в діло» [11, с. 462]. У листі до І. Стешенка від 13 квітня 1905 р. Іван Семенович нарікає на відсутність ще однієї статті в «ЛНВ»: «Візьміть, коли Ваша ласка, в Грушевського мою статтю «Кельти і їх письменство», котру він чомусь не надрукував в «Літературно-науковому віснику», і привезіть мені. Може вона незабаром знайде собі місце і тут» [13, с. 444].

Різне розуміння та підходи до формування українського літературного правопису, українського слововжитку стали тими каміннями спотикання між митцями, що все більше і більше породжували між ними непорозуміння та конфліктів. І пов'язано це було Так, у 1907 р., у листі до М. Лободовського від 29 травня 1907 р. І. Нечуй-Левицький вказує на розбіжності поглядів у мовному питанні з М. Грушевським: «Партія, що наважилась завести на Україні галицьку мову, як вона єсть, з усіма формами, як загальну книжну мову, єсть. З цієї газетної мови публіка просто сміється. А вже ж партія видала три галицькі граматики для українців з галицькими падіжами. Я знаю головних спільників цієї партії, бо вони й на мене наполягали, щоб і я так писав. Був у мене й проф. Грушевський і так само просив і вговорював мене, щоб я писав галицькими формами» [13, с. 471-472].

У цей час боротьба за українську мову, її права, розвиток і збагачення стала головною в житті І.Нечуя-Левицького. Свої погляди на розвиток

української літературної мови раніше він виклав у низці спеціальних праць, а саме: «Сьогочасне літературне прямування» (1878 р., 1884 р.), «Сьогочасна часописна мова на Україні» (1901 р.), «Криве дзеркало української мови» (1912 р.), в яких порушував проблеми історії української літературної мови, її зв'язку і співвідношення зі старописемною мовою на народній основі; обґрунтував закономірність формування нової літературної традиції на центральноукраїнській діалектній основі. Письменник протестував проти спроб переорієнтації української літературної мови на південно-західну основу [2].

На початку ХХ ст. західноукраїнські культурні діячі, очолені М. Грушевським, «щоб штучно поставити бар'єр між українською і російською мовами, почали насаджувати на Східній Україні правопис і лексику, що протягом десятків років вироблялися в Галичині на місцевій, діалектній основі». З такими тезами І. Нечуй-Левицький виступив проти правописної практики М. Грушевського в «Кривому дзеркалі української мови» (1912 р.) [14].

І. Нечуй і М. Грушевський, як слушно зазначає сучасна українська дослідниця Г. Бурлака, в цілому, належать до різних поколінь не лише за хронологією найбільшої творчої активності, але і за ідейним наповненням своїх творів, – уособлюють «батьків» і «дітей», послідовний рух суспільної та естетичної думки і літературного розвитку в Україні [1, с. 255]. Проте, варто віддати належне М.С. Грушевському, який незважаючи на певні ідейні розбіжності зі своїм літературним наставником у зрілому віці, досить високо оцінював внесок і творчий доробок «Всеохоплюючого ока» нашої літератури у формування української літературної мови. 15 квітня 1918 р., у день коли Вічність прийняла до себе «Баштового Українського Слова», у «Літературно-науковому віснику» було опубліковано некролог «Над свіжою могилою», як доводить Г. Бурлака, автором якого був саме М. Грушевський [1, с. 258], в якому зазначено: «але, хоч стоїмо над свіжою могилою, душа не приймає сих слів.... Але він, Нечуй-Левицький, не вмер і не вмере. Він живе і житиме далі серед нас, серед свого народу в своїх скарбах, – творах, в яких він змалював багату душу народну, з якою навіки сплів і свою душу. І вічний пам'ятник «нерукотворений і нетлінний» він збудував собі на Вільній Україні» [7, с. 115].

Отже, література, згодом історіографія, а потім і політика для М.С. Грушевського стали засобами служіння українському народу. Важливу роль у становленні особистості юного Михайла, що мав високі устремління стала підтримка та щире схвальне слово, що так необхідне кожному юнакові, який стоїть перед вибором свого життєвого шляху та визначеністю життєвих ідеалів, знаного майстра слова Івана Семеновича Нечуя-Левицького, що «змалював багату душу народну, з якою навіки сплів і свою душу». І хто знає чи мали б ми таку масштабну й неординарну особистість нашої історії, як би не відгукнувся на юнацький лист Педагог, який став наставником і порадиником початківцю-белетристу, майбутньому знаному Історику України.

Історія взаємин двох митців нашої культури й історії, М. Грушевського та І. Нечуя-Левицького, відіграла вагомую роль у націокультурному розвитку українства, посприявши подальшому розвитку українського національно-визвольного руху другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст., засвідчивши ідейну наступність між поколіннями української інтелігенції, продемонструвавши приклад вірного служінню інтересам українського народу.

Іван Семенович підтримував творчі взаємини також із першим українським академіком літературознавцем С. Єфремовим, який став автором першої ґрунтовної монографії «Іван Левицький Нечуй», присвяченої життю та творчості І. Нечуя-Левицького. У березні 1917 р. Сергій Олександрович входив до складу Української Центральної Ради, а в квітні 1917 р. на Українському Національному Конгресі обраний заступником голови УЦР і членом Малої Ради. Після створення 15.6.1917 р. першого українського уряду – Генерального Секретаріату УЦР-УНР займав у ньому посаду Генерального секретаря міжнаціональних справ.

Особисті взаємини двох представників різних поколінь української національно свідомої інтелігенції були досить суперечливими та неоднозначними.

У 1891-1896 рр. Сергій Єфремов навчався в Київській духовній семінарії, яку закінчував також Іван Семенович. Цікавим є той факт, що батько С. Єфремова – Олександр Олексійович навчався в один час із І. Левицьким в цьому навчальному закладі, поведінка в сім'ї Олександра Олексійовича багато в чому схожа з поведінкою Семена Левицького (батько І. Нечуя): «Батько мій прийшов на «чужу» парафію, ніби пристав у приймаючі і цю обставину раз у раз ставив, під сердиту руч, на карб моїй матері, ніби вона була винна в тому, що його якесь лихо спіткало. На ділі лиха, очевидно, не було: парафія була добра, обставини життя зручні і з «доходів» та з землі батько не тільки міг содержувати й учити велику сім'ю, але ще й про чорний день придбати якусь живу копійку (...). У хаті найлюбіше його місце була заля, в якій він запирався і до якої не було ходу дітям, хіба з коротенькими докладами, що, мовляв, «якийсь чоловік прийшов» або «хрестити принесли»» (...). Якось осторонь стояв він од дітей, звичайний дитячий галас, щебетання та забавки якось завмирили, скоро в хату входила сувора ця постать. І було це якось чудно. Поки дитина мала, не ходить і не говорить, батько любив брати її на руки й з звичайним своїм серйозним обличчям, чукати, підкидати, забавляти її і, якесь приховане захоплення зрадливо проступало на цьому суворому обличчі. І скоро дитина підростала – жодної ласки, рідко якесь пестливе слово, і ніяких розмов, ніби він соромився показувати свої почування» [15].

Особисте знайомство С. Єфремова з відомим українським письменником відбулося як він зазначає у своїх спогадах «... мабуть, в кінці 1892 року. Я саме перед тим поперечитував, та й не раз, і для себе, і з матір'ю, і з сільськими товаришами та знайомими – доступні мені твори Левицького, і вони зробили на мене надзвичайне враження – і яскравістю,

прозорістю малюнка, манерою письма, і самою навіть мовою. Я був захоплений. «Кайдашева сім'я», невмирущі «Баби», «Бурлачка», «Микола Джеря» – з одного боку, «Хмари» та «Причепи» – з другого, здались мені суцільним одкровенням. Всіх списаних там людей я знав, бачив навкруг себе, і ось письменник показав мені їх у світлі своєї м'якої, трохи гумористичної вдачі, але так, що вже забути їх я не міг.

Легко зрозуміти, як зацікавився я особою автора, а надто як дізнався, що він живе в Києві, що його особисто замолоду зазнали мої батьки – Іван Семенович був і товаришем батьковим у семінарії, а з матір'ю стрівався на всяких okazіях і навіть танцював на одному балу. Легше зрозуміти, якою радістю мене обварило, коли чи не Лука Скочковський пообіцяв був колись повести мене до Івана Семеновича. Я не міг діждатися того «колись», я марив про нього уві сні й уявки. Нарешті, діждався. І якось після зібрання Громади у М.С. Грушевського на Тарасівській вулиці Степан Кедреновський сказав мені, що він має справу до Івана Семеновича і що я можу з ним також піти. Я незчужся, як я дійшов з Тарасівської до Новоєлизаветинської (пізніше – Пушкінська), де в будинку Сегета мешкав письменник. Серце у мене сильно колотилося, коли я з Кедреновським увійшов у двір і попростував до ганочка малого флігелька, що стояв серед двору. Потім я часто сюди ходив – і один, і водючи таких само новаків-пілігримів, яким того разу був сам» [8, с. 64-65].

У пам'яті С. Єфремова добре закарбувалися три останні зустрічі з Іваном Семеновичем, де він уже не був у якості літератора початківця у гостях свого кумира: «...І все рідше я заходив до нього. Пам'ятаю ще два візити (і третій – сварка) своїх до нього. Один з гуртом колядників року 1903-го, другий – по його ювілеї 1904-го року, бо випадком я не був у Києві під час святкування ювілею й привітав його вже на квартирі. Обидва рази старий радів, як мала дитина, милувався колядками, показував адреси, оповідав подробиці ювілею. І жалко ставало мені хорошого дідуся» [8, с. 67].

Причиною розриву дружніх взаємин між двома митцями були все ті ж славнозвісні погляди І. Левицького на правописні норми української літературної мови, а про безпосередній привід Іван Семенович зазначав у листі від 7 лютого 1905 р. до П. Стебницького: «Єфремов, побувавши в Галичині, змовився з галичанами, що видаватиме в Києві книжки з галицькими формами, дав слово, не спитавши ні в кого. Тим часом він мав дати обіцянку хіба тільки за себе, а не за усіх українських письменників. І понаставляли ж вони й усім і мені – насінне, й оповідання, і сей, і мені і т. д., само по собі, потай од мене. Я роблю другу коректу, а вони в третій коректі вимащують усі мої поправки, так що типографський коректор каже мені: «Навіщо ви поправляєте – їх, їх на їх, їхні? Вони після вас усе чисто замажують, і печатають по-своєму». А потім Єфремов приносе мені книжку та й каже на моє запитання: «Та що ж зробіть? Діло вже зроблено». Говоре й вусом та оком не моргне, неначе сміється з мене в вічі. Це вони зробили так з своїм «Літературним збірником» і навіть з моїм «Рибалкою...», виданим вже

для народу!! В їх була вже гадка та думка завести систематично в усі свої, навіть народні, видання галицькі форми, як-от: провалле, щасте, сей, ся, по людській, і це все для однаковості... як казав Єфремов, бо... в нас же нема академії наук, – каже він до мене. Це вони були вже ладні завести таку академію... Ото напхали б форм! Щось вийшло б схоже не на теперішню російську академію наук, що викидає букву Ъ і заводе фонетику, а на Ломоносівську академію, стародавню, що всунула це, забравши його вкупі з українсько-київським язиком і зробивши його карою для школи» [9, с. 433].

С. Єфремов у своїй монографії подає власне бачення розвитку конфлікту з І. Левицьким: «Цілу бурю викликала надруковане 1903 р. видавництвом «Вік» нове видання «Рибалки Панаса Крутя»: Іван Семенович побачив у надрукованому тоді тексті псування йому мови і, не сказавши ані слова видавництву, вжив рішучих, наперекір своїй лагідній вдачі, заходів – пішов до книгарні «Кіевской Старини» і звелів припинити продаж книжки. Книгарня сповістила про це видавництво. Мені довелось порозуміватися, з розгніваним автором – і я не впізнав був тихого, супокійного, завжди розважливого й до всіх терпимого та ласкавого Івана Семеновича. Тут уперше з'явилась його дивовижна теорія про «тринадцять форм», що їх, змовившись з галичанами, ми ніби-то заповзялись «запагубити»; уперше почулися гострі виступи проти «партії», що «обгаличанює» йому мову; йшли посилення на те, що «в нас так не говорять», що «мій двірник» цього слова так не вимовляв, а бабуся, яку Іван Семенович двадцять тому років стрів був у Лаврі, казала те і те, так і отак. Одно слово, ця розмова була першим, хатнім виданням тих кожного догляду жахливих розправ («Сьогочасна часописна мова на Україні» та «Криве дзеркало української мови»), з якими згодом Іван Семенович виступить прилюдно. Ніякі аргументи не допомагали. Коли я, як *reductio ad absurdum* як *ultima ratio*, сказав, що в таким разі доведеться його оповіданням узимку груби палити – Іван Семенович і тут не звомпив: «А так, так ... от і добре: хай краще згорять, аніж таким має йти між люди», – з істинно святим виразом поклав він резолюцію. Незабаром Іван Семенович схаменувся й таки дозволив випустити інкриміноване видання «Рибалки», але образу в серці затаїв. «Чи ви чули – Єфремов сказився: я пишу – «в сиві шапці», «на зелені траві», а він друкує: «в сивій шапці», «на зеленій траві», – скаржився він на всіх перехрестях і часто людям, яким і в голові не було правописних отих тонкощів і які іноді навіть не розбирали до ладу, про що мова і в чім власне справа, хоч з увічливости на потіху старому й кидали слово спочуття» [8, с. 26].

Загалом, оцінюючи постать І. Нечуя-Левицького С. Єфремов робить висновок та застереження майбутнім життєписцям письменника: «біографія цього визначного письменника – річ ніби надзвичайно проста, але разом і дуже складна. Проста, коли мовити про зверхнє життя. Складна, коли спробуєш заглибитися в цю простоту позверхову й знайти відповідь на те, чим власне цей чоловік жив по-за монотонними буднями та дуже немудрими життєвими функціями. А що він дійсне чимсь жив – про це свідчать ті

десятки літературних творів, що зовсім не вкладаються в зовнішню простоту цього життя. Біограф такої людини, як Левицький, повинен одкинути од себе спокусу – глянути на це немудре зверху життя просто; повинен сам завдати собі труднощі – розгадати того внутрішнього сфінкса, що безперечно під цим супокоем та поміркованістю лагідного дідуся крився» [8, с. 8].

Таким чином, І. Нечуй-Левицький будучи яскраво непересічним представником української національної інтелігенції періоду національного відродження своєю національно-культурною діяльністю мав значний вплив на формування національної ідеї серед молодшого покоління громадсько-культурних діячів, серед ідейного кола митця були й майбутні провідники Української революції М. Грушевський та С. Єфремов, для яких він був прикладом безкорисливого служіння українському народові, українській культурі.

Перспектива дослідження полягає в системному дослідженні громадсько-політичної та національно-культурної діяльності І. Нечуя-Левицького, зокрема комплексному висвітленні ідейного кола письменника.

Джерела та література

1. Бурлака Г. І.С. Нечуй-Левицький і М. Грушевський: літературні взаємини // Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість: Збірник праць Всеукраїнської наукової конференції до 170-річчя з дня нар. І.С. Нечуя-Левицького. – Черкаси, 2008. – С. 252-259.
2. Вокалюк Ю. Погляди Івана Нечуя-Левицького на шляхи розвитку української літературної мови [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/dlgum/2008_7/5.html
3. Волинець Ю. Постать Богдана Хмельницького в нарисах Миколи Костомарова та Івана Нечуя-Левицького // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія: Наук. зап. каф. укр. л-ри та компаративістики. – Вип. 8. – Черкаси: вид. Ю. Чабаненко, 2009. – С. 10-18.
4. Грушевський М. Як я був белетристом? Під зорями: Оповідання, начерки, замітки, історичні образи / М. Грушевський / – К.: «Рух», [1928]. – С. 5-18.
5. Грушевський М. Спомини. Ч. 3-4 / Публ. С. Білоконя; Передмова д-ра іст. наук, чл.-кор. АН УРСР Ф. Шевченка // К., 1992. – № 2. – С. 109-125; № 3. – С. 130-142.
6. Грушевський М. Автобіографія 1906 року. Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського [Текст]: наук.-попул. вид. / упорядкув., підготов. текстів та фотоматеріалів, комент., прим. А. П. Демиденка; редкол.: О. Т. Гончар [та ін.]. – К.: Веселка, 1992. – 551 с.
7. Грушевський М. Твори [Текст]: у 50 томах / М. С. Грушевський; гол. ред. П. Сохань та ін. – Львів: Світ, 2002 – Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)» / [упоряд. І. Гирич та ін.]. – 2005. – 678 с.
8. Єфремов С. Іван Левицький Нечуй / С. Єфремов / Лейпциг: Головна українська накладня, 1925. – 72 с.

9. Зібрання творів: у 10 т.: К.: Наукова думка, Листи – 1968, – Т. 10. – с. 250-300.
10. Листування Михайла Грушевського [Текст] / М. С. Грушевський; упоряд. Г. Бурлака; ред. Л. Винар; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К.: [б.в.] ; Нью-Йорк: [б.в.], 1997. – 399 с. – (Епістолярні джерела грушевськознавства; т. 1).
11. Листування Михайла Грушевського [Текст]: [Листи-відповіді М. Грушевському] / Укр. іст. т-во, НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Центр. держ. іст. арх. України, м. Київ ; упоряд. Г. Бурлака, Н. Лисенко; ред. Л. Винар. – К.: [б.в.], 2006. – 718 с.
12. Мандрика М. «Бо жатва многа, а діячів мало...» (З епістолярії. Нечуя-Левицького і М. Грушевського) [Текст] / Мандрика М. // Рідна школа. – 1994. – № 11. – С.7-10.
13. Нечуй-Левицький Іван Семенович Зібрання творів: у 10 т. / редкол. Н. Є. Крутікова (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1965 – 1968. Т. 10: Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи / ред. тому М. П. Комишанченко, упоряд. та прим. В. І. Мазного, Ф. К. Сарани, Ф. Ф. Скляра. – 1968. – 587 с.
14. Нечуй-Левицький І.С. Криве дзеркало української мови / І.Нечуй-Левицький / К. 1912. – с.26.
15. Олександр Олексійович Єфремов [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:714443>
16. Панчик Н. «І.С. Нечуй-Левицький» / Н.Панчик // «Україна». – 1967. – № 22. – С.15-17.
17. Рудницький Л. Літературна творчість Михайла Грушевського // Л. Рудницький Михайло Грушевський [Текст]: збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського / Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, Укр. іст. т-во; [відп. ред. О. Купчинський]. – Львів: [б. в.], 1994. – С. 261-274.
18. Янкова Н. І. Історичні коди у творчості Михайла Грушевського: монографія / Н. І. Янкова – К.: Академія, 2013. – 158 с.

УДК 930:323.12 (477) «1930/1950»

**Світлана Зубченко
Ірина Батюк**

ІСТОРІОГРАФІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ 30-50 -Х РР. ХХ СТ.

Систематизовано та проаналізовано історіографічні джерела з проблеми національної політики сталінського режиму в Україні 1930-1950-х